یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەغداد - تێگەیشتنی ڕاستی «خوێندنەوەی ڕۆژنامەکە»

کەمال ڕەئووف محەمەد
(هۆڵەندا)

کەمال مەزهەر ئەحمەدی لێکۆڵ، ساغی کردۆتەوە؛ «تێگەیشتنی ڕاستی؛ بەغداد (١٩١٨/١/١-١٩١٩/١/٢٧ز) یەکەم بڵاوکراوەی کوردیی دەزگای پڕۆپاگەندەی سیاسیی بریتانیایی داگیرکەری عێراقی ئێستەیە! بەپێی ئاشناکردنەکەی ئەو، ڕۆژنامەکە بەدرێژایی شەست و حەوت ژمارەی، شوناسنامەی خۆی بە (ڕۆژنامەیەکی سیاسی و ئیجتیماعی و خادیمی یەک بوون و سەربەستیی کوردان) نواندووە. سەرەتا حەوتۆیی دووجار- شەممەو سێ شەممە- بە دوولاپەڕە و لە ژمارە بیستیشەوە؛ (١٩١٨/٣/١١) تا ڕاوێستانی، بەچوار لاپەڕەو لە ژمارە بیست و یەکیشەوە؛ (١٩١٨/٣/٢٥)، حەوتۆیی و دووشەمموان دەرچووە.

ڕۆژنامەکە هەرگیز نێوی سەرپەشت- چاودێر- و ڕێبەری چاپخانە، تەنانەت- بێ لەجارێ- هەرگیز نێوی نووسەرەکانی ئاشنا نەکردووە.

ڕۆژنامەی «تێگەیشتنی ڕاستی» تەواو کوردیی کە پێش (ئاگربڕی جەنگ ١٩١٨/١٠/٣٠ز) دەرچووە، لە ڕووی سیاسییەوە بۆ یەک مەبەست - سەرکەوتنی بریتانیا و ژێرکەوتنی بەرەی ئەڵمانیای دوژمنی- دوو هێڵی یەکگرتووی هەبووە:

یەکەم: بە گوتارو هەواڵ و وێنەوە پڕوپاگەندەی بۆ بریتانیای مەزن و هاوپەیمانەکانی کردووە، دوای کەوتنی ڕژێمی قەیسەری ڕووسیای هاوپەیمانی و هەڵکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری (١٩١٧ز)، بە پڕۆپاگەندەوە بەرهەڵستی بەڵشەفییەکانی کردووە! لە هەمان ڕایەڵەی پەیامە سیاسییەکەیشیدا؛ بریتانیای مەزنی بە سەرکردەی هەرە بەتوانا، دادپەروەری بێ وێنە، ڕستگاریخوازی گەلانی عەرەب و کوردو ئەرمەن نواندووە و لەلایەکەوە کەنەدا و نیوزیلەندە و میسرو هیندوستان-گۆیا لەبەری حەساونەتەوە- لەلایەکی دییەوە بۆ دۆستیی ئیسلام و عەرەب، یارمەتی دانی عەرەبی «حیجاز و مەککە»ی کردووە بە بەڵگەو شایەت! لە ڕیزی بایەخدانی تایبەتیش بە عێراق، هەمیشە ئاماژەی بۆ عەرەب و کورد کردووە!

دووەم: بەسەر گوتارەکانیەوە، گەلی کوردی کوردستانی نێوەند- کە خۆی ئەوهای نووسیوەو تا ئەوڕۆ بە هەڵە بە باشوور نێودەبرێ - هانی دەدات بۆ هەرای چەکدارانە و بێ جوداییش بنەماڵەی شێخان، سەرخێڵەکان، خوێندەواران، تەنانەت ڕەنجبەر و هەژاران تیژ دەکات تا تورکانی عوسمانی- هاوپەیمانی ئەڵمانیا- دەربکەن و پشت بە سۆزو توانای بریتانیا ببەستن و سەربەستییان جێبەجێ بکەن، بەڵام- وەک کوردانی کوردستانی خۆرهەڵات و باکووریش هاندەدات - چ گفتێکی لەمەڕ دوا ڕۆژی گەلی کورد و

د. کەمال مەزهەر

کوردستانی گەورە نەداوە و کە دەشڵێ: (کورد لە ئێستەوە دەبێت پەلە بکەن تا لەنێو موعاهەدەی سوڵحدا نێویان بێ) و دوای ئەو هەموو تێرکردنەش گۆیا؛ (حوکوومەتی ئینگلتەرە زۆر کوردانی خۆش دەوێ و لە هەموو دەوڵەتەکانی دی پتر کورد دەناسێ) ئەوجا هاتووە و دەڵێت؛ (موحتەمەلە زۆر یارییەیان بدا!!)

ئەوی یەکجار گرنگەو مایەی سەرسامیشە- بە ڕۆشنایی ئاماژە نەکردنی لێکۆڵ- توخنی باس کردنی (ڕێککەوتنی بریتانیا و کورد- باشوور!!) و دامەزراندنی یەکەم حوکوومەتی کوردستان؛ (١٧/ ١١/ ١٩١٨ز) نەکەوتووە!!

بەنێوی کۆمەڵیشەوە- بەهەمان هۆش و مەبەستەوە- چۆن لە گوتارە سیاسییەکاندا کوردی بە (قەومێکی کۆن و مەغدوور) زانیوە، لە مێژووی نەتەوەییشی ورد بۆتەوە و گۆشەی «تاریخ و مەشاهیری کورد»ی بۆ نیشاندانی سەدەکانی نێوەندو میرنشینەکان و دامەنی دەسەڵاتگرە بەنێو بانگەکانی گرتووە، تەنانەت لە ڕۆژگاری دێرین و کۆنی ئاخاوتووە و جارێ بە هەڵەوە «میدیی» بەزیف و جارێ «ئاریی» نەژادی نێو بردووە، هەتا کەڵکی لە لێکۆڵینەوەکانی مێژووناسان، شوێنەوارناسەکان وەرگرتووە و وێنەی ئەو کردەوەیەشی گوتارێکی دوو بەشەیە بەسەر نێوی «تەئریخی قەومی کوردو ئاساری عەنتیکە- ئەنتیکە» و «قەومی کورد»ەوە!

لەڕووی زمان و ئەدەبی کوردەوە، چۆن تا سەر بەشێوە ئاخاوتنی- بابان/K- سلێمانییەوە خۆی نواندووە، زمان و ڕێنووسی ڕۆشنبیرەکانی سەردەمی عوسمانی- کوردی تێکەڵی عەرەبی و فارسی- بەکاربردووەو لەدوا ڕۆژگاری خۆیشیدا کردو کۆششی بۆ دەستکاریی و چاک و ئاسان کردنی ئەو ڕێنووسە نیشان داوە. لەلایەکی دییەوە بە باڵای ئەدەبی کورد دا هاتووە و بەتایبەتیش شاعیرە بەنێو بانگەکانی سەدەکانی ڕابوردووی بەسەر کردۆتەوە و کەم و زۆر وێنەی بەرهەمە نایابەکانیانی لەگۆشەی تایبەتی «ئەدەبیاتی کورد»دا درەوشاندۆتەوە. لە ئەو بارەیەوە جەختیشی کردووە کە بیروڕای ئەوروپایی و بەتایبەتی تورکەکان- گۆیا کورد ئەدەبیاتی نییە- ناپەسەندەو دەڵێت؛ (کورد ئەدەبیاتێکی نازک و ڕەنگین و شیرینیان و خوسووسەن لەشیعردا هەیە)، تەنانەت بڕیاری داوە؛ (ئەگەر حەقیقەت مولاحەزە بکرێ، دەبینرێ کە شوعەرای کورد بەعزێکیان ساڵێکی تەرزی تازەی شیعر بوون و شیعریان تێکەڵاوی ئەحواڵی ئیجتیماعیی کردووە!)، هەروەها لە ڕایەڵەی ئاشناکردنی شاعیرەکاندا؛ (نالی) لەڕیزەی (موتەنەببی) عەرەب و (مەولەویی) لەڕیزەی (ئیبنوهانی) و (مستەفا بەگ؛ هیجری- کوردی) لەڕیزەی «فزوولی» و (حاجی قادری کۆیی) لە ڕیزەی (کەمال نامیق بەگ)ی تورکدا داناوە!

ئەوی جێگەی سەرنجی تایبەتیشی بووبێ، حاجی قادری بە وێنەیەکی بەرز؛ (موتەجەددید، موهەییجی حیسسیاتی وەتەنیی و قەومیی، نیشان داوەو جوانان- لاوانی پێ هورووژاندووە بۆ وریابوونەوەی نەتەوەیی و پێیان دەڵێت؛ (ئەگەر کوردێکی عاقڵ بەدیققەت تەماشای... حاجی قادر بکا، هیچ وەختێ لە یارییەدانی قەومی پاش ناکەوێ! ئەمەڵمان هەیە کە جوانانی ئازادو قەومپەروەری کورد لە موستەقبەلێکی نزیکدا بۆ بلندیی قەومی خۆیان سەعیی بکەن!

ڕۆژنامەکە چەند جارێ ڕەخنەگیرانە، بایەخی داوە بە نووسین و چاک کردنی کوردیی و گرنگی ئەوەیشی بۆ ژیانی ڕۆشنبیریی بە پێویست زانیوە و چارەنەکردنی بە (عەیبە) لە قەڵەم داوە و گوتوویەتی (حەقیقەتەن کوردەکان تا ئەمڕۆ نووسینێکیان بۆ خۆیان نەهێنا ناوەوە و موحتاجی خەڵق بوون، حەتتا کینایێتی زمانی خۆیان تەرک کردووە، بەلوغەت و خەتی فارسیی مەرام پێک دەهێنن، ئەمە بۆ قەومێک زۆر عەیبە!).

ڕۆژنامەکە لە ڕووی هونەری ڕۆژنامەنووسییەوە- وەک لێکۆڵ ڕوونی کردۆتەوە- لە هەموو ڕۆژنامە و گۆڤارێکی پێشووی کوردی پەسنی ڕۆژنامەنووسیی هەیە؛ ڕەنگ و ڕووی جوانی، مانشێتی گەورە، بڵاوکردنەوەی وێنەی ڕووداوەکان، دەگمەنیی هەڵەی چاپی، بەڵگەی ڕاستین!

کارگێڕەکانی ڕۆژنامەکە و لێکۆڵ

لێکۆڵی ڕۆژنامەکە لە ڕایەڵەی کرد و کۆششدا بۆ کردنەوەی گرێ کوێرەی (ون بوونی نێوی کارگێڕەکان)ی ڕۆژنامەکە، لەپێشدا بیروڕاکانی، ئەوجا- دوای پرس کردن- وەڵامی کۆنە ئەفسەرێکی سیاسیی بریتانیایی شارەزای گێڕاوەتەوە کە سەر ئەنجام بڕیاری داوە (سۆن Soane) سەرپەرشت و (شوکری فەزڵی) نووسەری بوون و دوودڵیشە لە ئەوەی لە دوو کەس

پتر بووبن!

لێکۆڵ کاکڵەی بیروڕاکانی و ئەنجامەکەی ئەوها نواندووە کە نووسیویەتی:

– وردبوونەوە لە چەند ڕاستییەک و بەراوردیان، گومان لە بەشداریی دوو کەس ناهێڵن. یەکەمیان مێجەر «K/!!) سۆن و دووەمیان شوکری فەزڵی! لەوانەیە هەر ئەم دووانەش بەجووتە دەستەی نووسەر و کارگێڕی بووبن!.. کە ژمارەکانی «تێگەیشتنی ڕاستیی» دەخوێنیتەوە، هەست بەدوو کەسی جیاواز دەکەیت، یەکێکیان بۆ کورد سووتاوەو بە زمان و هەستی ڕۆژهەڵاتییەوە دەنووسێ! ئەمیان وەک گوتمان – مێجەر!!– سۆن، هەرچی ئەوی دیکەیە زۆر لەوە دەکا شوکری فەزڵی بێ!

جگە لەو– شوکری فەزڵیی– کوردێکی دی شک نابەین ئەو ساڵەی «تێگەیشتنی ڕاستی» تێدا دەرچووە، لەبەغدادا بووبێ و نووسین و دەرکردنی ڕۆژنامەی لەدەست هاتبێ. جەمال بابان تاکە کوردی عێراقە لەگەڵ هەڵگیرسانی ئاگری شەڕ، ناچار دامودەزگای گۆڤارە تاقانەکەی پێچایەوە!

– جگە لەسۆن و شوکری فەزڵی، بیری پشکنەر– د. کەمال/K– لە ئەم باسەدا تا ڕادەیێ بۆ نۆئێل دەچێ هیچ نەبێ، چونکە بەڕادەی سۆن بایەخی بەکوردو کوردستان دەداو وەک ئەو یەکێ بوو لە ئەفسەرانی لەشکری ئینگلیز لەعێراقدا، بەڵام نۆئێل پتر بیری لەهۆزو سەرەک هۆزانی کورد دەکردەوە، ئەم بەر لە سۆن بووە بە حاکمی نێوچەی سلێمانی، کەچی وەک ئەو بیری لەدەرکردنی ڕۆژنامەی کوردی نەدەکردەوە، هەرچەندە پتر لە ئەو پەرۆشی بۆ کورد نیشان داوە!

–بۆ ساغ کردنەوەی ئەم ڕاستییانە، پەنام بردە بەر زۆر کەسی شارەزاو خوێندەواری کوردی ئەو سەردەمە. هەر لە ئەم بارەیەوە نامەیەکی تایبەتیم بۆ مامۆستا تۆفیق وەهبی نارد، بەڵکو ئەوو ئەدمۆنس بتوانن یاریدەیەکم بدەن.. مامۆستا وەهبی دەڵێت؛ (جوابی ئەو کاغەزەی ناردبووم بۆ میستەر ئەدمۆنس هاتەوە، دەڵێت کە؛ ئەو سەردەمەی «تێگەیشتنی ڕاستی» دەرچووە، خۆی لەگەڵ کاروباری کوردستان پێوەندی نەبوو، «تێگەیشتنی ڕاستی» ئۆرگانی پرۆپاگەندەی سیاسی بریتانی بوو، میستەر سۆن سەرپەرشتی بوو، بەڵام باوەڕ ناکات، کە مێجەر نۆئێل دەستی تێدا بووبێ! دەشڵێت؛ دەشێ (شوکری فەزڵی)یەکی بووبێ لەسەرەک نووسەرەکانی!).

لێکۆڵ و سۆن

د. کەمال مەزهەر ئەحمەدی لێکۆڵ، لە ڕایەڵەی باس و پەراوێزەکانیدا (سۆن)ی ئەوها ئاشنا کردووە: (مێجەر سۆن لەهەموو ئینگلیزی ئەو سەردەمەو بگرە پێش ئەو سەردەمەش

پتر شارەزایی کورد و وڵاتی کوردو زمانی کوردی بوو. بەر لە شەڕی یەکەم بەچەند ساڵێ، هاتبووە نێو کورد و لەنزیکەوە دەرسی نیشتیمانی و نەریتی کوردبوون و پێوەندی لەگەڵ زۆری نێوداریان بەستبوو، بەرهەمی گەورەو بایەخداری دەربارەیان بڵاوکردبووەوە، سۆن زمانی کوردی هێندە دەزانی، مامۆستا ئەمین زەکی بەگ بڵێ «بەقەدەر کوردێک کوردی دەزانی و لەعالمێکی کورد پتر شارەزایی زمانەکەمان بوو!». کوردیزانینی سۆن گەیشتبووە ڕادەیێ «قورئان»ی پیرۆزی بە باشی لەعەرەبییەوە وەردەگێڕایە سەر زمانی کوردی).

لێکۆڵ لە ئەو ئاستەدا وێنەیەکی گوتاری بڵاوکراوەی سۆن لە «پێشکەوتن- سلێمانی؛ ١٤/ ١٠/ ١٩٢٠»دا هێناوەتەوە کە تێیدا چەند ئایەتێکی (قورئان)ی وەرگێڕاوە. دوای ئەوە جارێکی ئیمزاکراوی (سۆن)ی لە ئەو ڕۆژنامەیەوە، وەرگرتووە، کە گۆیا شێوەی پەخشانێکی کوردی پەتییە! ئەوجا پتر باسی (سۆن) دەکات و دەڵێت: (سۆن حەزی دەکرد زمانی کوردی پێش بکەوێ و ببێتە زمانی نووسین. بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نیازەی پەنای بردە بەر گەلێ کاری بە ئەنجام. هەر کەبووە حاکمی سیاسی سلێمانی، کوردی کردە زمانی خوێندن و نووسین پێوەندی نێوان دەزگاکانی میریی، بەخێرایی کتێبی ئەلیفبای کوردی چاپ کردو خۆی بەسەر فێرگەکاندا دەگەڕاو زۆر گەرم مامۆستاو شاگردانی ئەو قوتابخانانەی بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی هان دەدا. جگە لەوە، سۆن کەوتە هاندانی نووسەرو شاعیرانی کورد بۆئەوەی پەتی پتر بنووسن. بۆ ئەم مەبەستەی پێشکەوتنێکی ڕێک خست و نووسینێکی زەکی سائیبی کردە دووەم لەگەڵ ئەوەش کە لەتاریکبینی و ورە بەردان و «گەڕان بەدوای عیزرائیل» بەولاوە هیچی دی تێدانەبوو، بەڵام هەمووی لەبەرگێکی ساکاری پەتیدا پێشکەش کراوەو مێجەر سۆنیش عەوداڵ و کوژراوی ئەوەبوو!).

لێکۆڵ لەمەڕ شیعرە یەکەمەکەی ئەو گرەوە کە بە کوردییەکی پەتی بایەخی بەکشت و کێڵ داوە هەروەها لەمەڕ هاندانی نووسەر جەمال عیرفان بۆ نووسین لەمەڕ لۆکەو تووتن و ئەو بابەتانە دەبێتەوە و ئەوجا دەڵێت؛ (ڕاستە مێجەر سۆن دەیویست داهاتی بوودجەی کارگێڕیی شار پتر بکات کە هەموو کاروباری نێوچەکەی پێ هەڵدەسووڕێنرا، بەڵام خۆ هیچ کام لەحاکمە سیاسییەکانی دی، تەنانەت نۆئیلیش کەوا ناسرابوو کوردی خۆش دەوێ، وەک ئەو بیریان نەدەکردەوەو ڕەفتاریان نەکرد!).

لێکۆڵ پتر لەسۆن دەئاخێوێت و دەڵێت؛ (بە ئەم جۆرە پێویستە لە هەموو قوژبن و لایەنێکەوە سەیری سۆن بکرێ؛ وەک مرۆڤێک کە ئەویش مەبەستی بوو ببێتە «لۆرانسی کورد»، وەک فەرمانبەرێک و وەک پیاوێکی ئازاو زاناو

محەمەد ئەمین زەکی بەگ

شارەزا!).

ئەوجا لێکۆڵ لایەنی ڕۆژنامەنووسی نێوبراوی گرتووە و لێی نووسیوە؛ (سەرباری هەموو ئەمانەش، سۆن دەستی باڵای لەمەیدانی ڕۆژنامەنووسیدا هەبوو؛ یەکێ بوو لە بەرێوەبەرانی «Basra Times» کە یەکەم ڕۆژنامەیە ئینگلیزەکان لە بەسرەدا دوای گرتنی، دەریان کرد. هەرکە بوو بەحاکمی سیاسی سلێمانی، یەکسەر دەستی دایە دەرکردنی ڕۆژنامەی «پێشکەوتن» کە بە بارست و ناوەرۆک لەگەڵ «تێگەیشتنی ڕاستی» هیچ جیاوازییەکی نییە! ئەم ڕاستییانە بەسەر یەکەوە گومان لەئەوەدا ناهێڵن کە مێجەرسۆن دەست و دەوری گەورەی لە دەرکردنی ڕۆژنامەی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا هەبووە!).

لێکۆڵ لەڕووی شوێنی ڕۆژنامەکە لەبەرامبەر مێژووی کورد دا، دەبێژێت؛ (ئەم لایەنە لە «تێگەیشتنی ڕاستی»دا باش ڕەنگی داوەتەو لە ئەمەدا شارەزایی زۆری مێجەر سۆن.. دەوری دیاری هەبووە!).

لە مەڕ بایەخی ڕۆژنامەکەش بە ئەدەبییاتی کوردی، لێکۆڵ نووسیویەتی؛ (لە ژمارە بیستی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا، گوتارێکی گەورەو گرنگی دەربارەی ئەدەبی کوردی بڵاوکردۆتەوە و تێیدا هەوڵی داوە بە بەڵگەو بەراوردەوە، بەرزیی ئەو ئەدەبە بخاتە بەرچاو. ئەمەیان یەکەم گوتاری درێژیەتی دەربارەی ئەدەبی کوردی و دوورنییە مێجەر سۆن نووسیبێتی.. جۆری قسەو شێوازی دارشتنی وادەڵێن!).

لێکۆڵ لەمەڕ بایەخی ڕۆژنامەکە بۆ چاک کردنی ڕێنووسی کوردی و بەتایبەتی لە ڕایەڵەی نیشاندانی گوتارێکی ڕۆژنامەکە کە نووسیویەتی؛ (ئەوروپاییەکان بۆ خوێندن و نووسینی زمانی شەرقییەکان زۆر موشکیلات دەکێشن! ئێمە لەبەر ئەمە، ساڵێکە لە نووسینی کوردیدا بە موافەقەتی فەننی ئینشاکانی بەعزێ ئیستیلاحمان قوبووڵ کرد.. سەرو بۆرو ژێری حەرفەکان بە «ه»، «و»، «ی» دەنووسین و تاد).

بەرامبەر بە ئەوە، لێکۆڵ دەڵێت؛ (ئەم قسانە زۆر لەئەوە

دەچێ هی مێجەر سۆن بن! وادیارە سۆن کە چەند بەرهەمێکی بایەخداری لەسەر زمان و ڕێزمانی کوردی هەیە، نیازی وابووە بەپێی پێویست ئاڵوگۆڕیش لە ڕێنووسی ئەو زمانە بکا، بەداخەوە کاری سیاسی زۆرو نەخۆشی قورس و مردنی، زۆر مۆڵەتیان نەدا.

جێگەی باسە لێکۆڵی نێوبراو لە ئاستی کوتە گوتارەکانی- بڵاوکراوەی ڕۆژنامەکە-و بژارکردنیان، هێندێ پەراوێزی نووسیوە گۆیا ڕەنگبێ هی سۆن بن.. بۆ وێنە:

١- لەباسی نەیاریی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا بەرامبەر ڕووسیای بەلشەفی، ئەو هەڵوێستەی بەراوردی هەمان هەڵوێستی «پێشکەوتن- سلێمانی» کردووەو ڕەفتارەکە بەهی سۆن دەزانێت!

٢- لەنیشاندانی پەندێکی دەستکاریکراودا کە بەشێوەی (شوێن کڵاوی لارکەوتن) نیشان دراوە.

٣- لەمەڕ باس نەکردنی «ئەلفازی تورکی» لەپاڵ «ئەلفازی عەرەبی و فارسی»، لێکۆڵ نووسیویەتی؛ «چونکە بەلایەوە زمانی ڕۆمیانە- تورکانە/K-و ئەوانیش دوژمنی ئینگلیزن. ئەم پشت گوێ خستنەی زمانی تورکی لەکاری سۆن دەکات کە گومان لەوانەیە ئەم گوتارە ئەو نووسیبێتی!).

٤- لەمەڕ شارەزایی سۆن لەمێژوودا، لێکۆڵ نووسیویێتی؛ (سۆن تەواو شارەزای مێژووی کوردبووە. مامۆستا ئەمین زەکی بۆ باسی نەژادی کورد کەڵکی لەنووسراوەکانی سۆن وەرگرتووە!).

٥- لێکۆڵ دارشتنی گوتارێکی سیاسی (تێگەیشتنی ڕاستی- ژ ٤٠) بەنووسراوی سۆن دادەنێت!

لێکۆڵ و شوێنی شوکری فەزڵی

د. کەمالی لێکۆڵی «تێگەیشتنی ڕاستی»، لەمەڕ شوکری فەزڵی، بە ڕۆشنایی دەورکردنەوەی هێندێ سەرچاوە، بیروڕای نواندووە و لێی نووسیوە؛ (شوکری فەزڵی «١٨٨٢-١٩٢٦ز» یەکێکە لەنووسەرە نێودارەکانی عێراقی پێش و پاش شەڕی یەکەم. بەدایک عەرەب و بە باوک کورد- ساغ بۆتەوە لە هەردوو سەرەوە کورد/ K- هەرچەند بەغداد مەڵبەندی خێزانی ئەم پیاوە بووە، بەلای کەمەوە بیست ساڵ تەمەنی لە کوردەواریدا بەسەر برد، بەتایبەتی لە سلێمانی و دەوروبەریدا. بە ئەم جۆرە «کوردییەکی باشی دەزانی و تەواو شارەزای ژیانی کۆمەڵایەتی کورد بوو!». کوردیزانینی شوکری فەزڵی گەیشتبووە ڕادەیێ شیعری پێ دەنووسی و شەڕە شیعری لەگەڵ شاعیرێکی بەدەسەڵاتی وەک شێخ ڕەزا دەکرد! بەر لەشەڕی یەکەم دەست پێ بکا، ئەم پیاوە لەسەر کوردی دەنووسی. لەئەو زنجیرە گوتارەی کە لە «لغە العرب/ لوغەتولعەرەب»دا بەنێوی «کوردی ئیمڕۆ»وە بڵاوی کردۆتەوە، وەک شارەزایێ «باسی ئافرەت و پیاو و خێزان و جل و بەرگ

و ئایین و نەریتی کورد»ی کردووە! زۆر پێ دەچێ یەکەم کەسی خۆمانە بێ کە هەوڵی داوە وشەی کوردی بەتیپی لاتینی بنووسێ، هەر لە ئەو گوتارەیدا گەلێ وشەی پەتی و لاتینی نووسیوە!

جگە لەمانە شوکری فەزڵیش وەک مێجەر سۆن، دەستی لە ڕۆژنامەنووسیدا باڵابوو. بەرلەوەی شەڕی یەکەم دەست پێ بکا، گوتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و شیعری لە ڕۆژنامەی (التعاون/ ئەلتەعاوون» و «الزهور/ ئەلزوهوور»دا بڵاوکردەوە.

وەک گوتمان لە گۆڤاری (لغة العرب)دا گوتاری دەنووسی. کە ئینگلیز لەساڵانی شەڕدا «العرب/ ئەلعەرەب» ی عەرەبی و (ایران/ ئێران» و (ظفر عراق/ زەفەر عێراق»ی فارسییان دامەزراند، شوکری فەزڵی بووە بە نووسەرێکی چالاکیان.

ئەمانە گومان لەئەوەدا ناهێڵن کە شوکری فەزڵی یەکێک بووە لەسەر پەرشتیکەرانی «تێگەیشتنی ڕاستی» «!/K».

ڕاستە هیچ بەڵگەیێ لە ئەو ڕۆژنامەیە خۆیدا بۆ ساغ کردنەوەی ئەم ڕاستییە بەدەستەوە نییە، بەڵام لە هەمان کات هیچ بەڵگەیەکی بەشداریشی لە چاپەمەنییەکانی دی ئینگلیزدا بەرچاو ناکەوێ جگە لە ئەو کوردێکی دی شک نابەین.. تاد).

جێگەی باسە، لێکۆڵ دیسان لە ڕایەڵەی باسەکانی ڕابوردوودا، هەروەها ئاشناکردنی کوتە گوتارەکانی ڕۆژنامەکەدا، هێندێ پەراوێزی لەمەڕ شوکری فەزڵی خۆی و توانای نووسیوە، بۆ وێنە:

١- لەزمان ڕۆفاییل بەتتییەوە، دەگێڕێتەوە؛

(شوکری فەزڵی لەگەڵ ئەوەش لایەنگیری ڕژێمی دوای سەردەمی عوسمانی بوو- واتە سەردەمی بەریتانیا/ K- بەڵام ڕقی لە مادییەتی ڕۆژئاوا دەبۆوە و ئامانجی ئەوەبوو لە ڕۆژهەڵاتدا هێزێ بتوانێ بەرەنگاری بوەستێ!

٢- لێکۆڵ نووسیویەتی: (ڕۆفاییل بەتتیی لەبەرگی یەکەمی «لغة العرب- ١٩٢٦)دا ئیشارەیەکی کردووە بۆ ئەوەی کە شوکری فەزڵی لە «تێگەیشتنی ڕاستی»دا کاری کردووە!

٣- لێکۆڵ نووسیویەتی، (شوکری فەزڵی دەمێ ساڵ بوو تێکەڵی کاروباری ڕۆژنامەنووسی ببوو، دەستی لەدەرکردنی هەموو ڕۆژنامەدا- پێش و پاش داگیرکردنی عێراق- هەبوو کە ئینگلیز لەبەغدادا بەعەرەبی و فارسی چاپیان دەکرد!).

٤- لەمەڕ شوێنی ڕۆژنامەکە و بایەخدانی بەمێژووی کورد، لێکۆڵ وەک نێوی سۆنی پێش خستووە، نووسیویەتی: (بەڕادەیەکی کەمتر شوکری فەزڵی دەوری دیاری بینیوە!!).

٥- لە گۆڤاری «لغة العرب-س،٣، ج٥، تەشرینی دووەمی ١٩١٣»ەوە لێکۆڵ گێڕاویەتییەوە: (بیست ساڵی لەنێو کورد دا بردە سەرو گەڕانێکی تەواو بەو نێوچەیەدا گەڕا!).

٦- هەر لە هەمان گۆڤارو ژمارە و ساڵەوە،

لێکۆڵ گێڕاویەتییەوە؛ (بەنێوی کوردی ئیمڕۆوە- الکرد الحالیون- زنجیرە گوتاری بڵاوکردۆتەوە، وەک شارەزایێ باسی ئافرەت و پیاوو خێزان و جل و بەرگ و ئایین و نەریتی کوردی کردووە، گەلێ وشەی کوردی بەتیپی لاتینی نووسیوە، وەک کورتەک Kourtak، دۆم Dom، سێ براکە Se- Brakeh و گەلێکی دی!).

٧- لێکۆڵ لەنیشاندانی چەند ڕستەیەکی گوتارێکی سیاسیدا ئەم پەراوێزەی داناوە؛ («بێ سەریی و بێ دەریی هەموو وڵاتی خەمبارکرد، بێ ئیشی و بێ بازاڕی خەڵقی لەگیانی خۆی بێزار کرد!» لەنووسینی باسی یەکێ دەکا دەستی لەشیعردا هەبێ! ژمارەکانی تێگەیشتنی ڕاستی پڕن لە نموونەی وا کە ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەیەکی دی بەشداری شوکری فەزڵییە«!/K» لەبڵاکردنەوەی ئەو ڕۆژنامەیەدا!!).

٨- لەڕایەڵەی گوتارێکی سیاسی ڕۆژنامەکەدا کە نووسراوە (ئێمە ئەگەرچی- ئێمەی کورد/K- لەبەغدا کەمین)، لێکۆڵ پەراوێزێکی بۆ گرتووە و نووسیویەتی؛ (دیارە ئەمە نووسینی مێجەر سۆن نییە، لەنووسینی شوکری فەزڵی دەکا، گەر وابێ خۆی بەکورد داناوە!!).

لێکۆڵ و ئەنجامی

لێکۆڵینەوەکەی لەمەڕ هەردوو نێوبراوان ئەوهای نواندووە کە نووسیویەتی: (... بێگومان «سەربازێکی نەناسراو»ی شارەزای ئەدەب و مێژوو و سیاسەت و دڵسۆزانە بۆ کورد دەوری گەورەی لە دەرکردنی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا بینیوە.

ئەو بەڵگانەی بەدەستەوەن، گومان لە ئەوەدا ناهێڵن کە ئەو سەربازە شوکری فەزڵی بووە.. بێ خۆفرۆشتن و مەبەستی خراپ یەکێکی وەک شوکری فەزڵی وێنەی ئینگلیزی بەڕەنگی دڵگیرو عوسمانی بەڕەش دەکێشا.

مێجەر سۆن دەستی باڵای لەدەرکردن و بەڕێوەبردنی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا هەبوو. بوونی مێجەر سۆن لە دوو سەرەوە کاری کردبووە سەر شێوازو ناوەرۆکی «تێگەیشتنی ڕاستی». بەهۆی ئەوەوە لایەنی ئینگلیز پەرستی پترو زیرەکانەتر لەسەر لاپەڕەکانی ڕەنگی دابۆوە!

واپێدەچێ لەگەڵ تەواوبوونی شەڕی یەکەم و ئاڵوگۆڕە تازەکانی نێوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، دەبوو «تێگەیشتنی ڕاستی»ش یا ڕێبازی خۆی بگۆڕێ یا لەکاربکەوێ. ئینگلیزەکان ڕێگەی دووەمیان هەڵبژارد. وا دیارە بە باشیان زانی ڕۆژنامەیەکی دی کوردی لەیەکێ لەشارەکانی کوردستاندا دابمەزرێنن، ئەوەبوو سۆن دەستی کرد بە دەرکردنی ڕۆژنامەی «پێشکەوتن» لەشاری سلێمانیدا!).

تێگەیشتنی ڕاستی

پەراوێزێ بۆ لێکۆڵینەوەکانی لێکۆڵ پێوەندی نۆییل و سۆن

بێ درێژکردنەوەو لەبەر ڕۆشنایی هەموو سەرچاوە ئینگلیزییەکانی ڕۆژگارەکەو دواتر، هەروەها سەرچاوە کوردییەکان، تەواو ڕوونە کە نوێتر لە (١/ ١٠/ ١٩١٨)دا بووە بە فەرمانڕەوای سیاسی نێوچەی کەرکووک و لەئەوێ دەمێدا گوتوبێژی نهێنییانەی لەگەڵ حەفیدزادە مەحموود کردووە تا لە (١٦/ ١١/ ١٩١٨)دا گەیشتۆتە سلێمانی و «ڕێککەوتننامەی بریتانیا و کورد»ی لە (١٧/ ١١/ ١٩١٨)دا ئاشکرا کردووەو جاڕی داوە؛ (بریتانیا باوەڕی هێناوە دەسەڵاتی حوکوومەتی کوردستان لەسنووری زێی گەورەوە تا دیالا- بێ کەرکووک و کفری- دابمەزرێ و حەفیدزادە مەحموود حوکمداری کوردستانە).

نویێل لە ئەوێ دەمێوە تا (١/١/١٩١٩) وەک نوێنەری بریتانیا و ڕاوێژکاری حەفیدزادە مەحموود لە سلێمانیدا بووەو ئەوجا لە (١/٤/١٩١٩)دا دەستی داوەتە گەشتێکی سیاسی بەنێو کوردستانی باکووردا و گەشتەکەی- دوای ڕزگاربوونی لەتەڵەکانی حوکوومەتی تورکەکەمالییەکان- تا مانگی ئەیلوولی (١٩١٩)ی خایاندووە!

لەلایەکی دییەوە- با نویێل و سۆن پێوەندییان بە کێشەی سیاسی کوردەوە هەبووبێ- ئەوە نویێل وەکو سۆن کوردیزان نەبووە، بەڕادەیێ لەسەردەمی (ا.ح. کوردستان-١٩١٨)دا، بە ڕەزامەندی حەفیدزادە مەحموود، ڕۆشنبیری کورد ڕەفیق حیلمی کوردی فێر کردووە!.

بە کورتی ئەم بەڵگانە هەموو لایەنگیریی تەواوەتییە بۆ ڕای لێکۆڵ کە مێجەر نۆییل پێوەندی بە (تێگەیشتنی ڕاستی)یەوە نەبووە.

هەرچەندە سەرچاوەیەکی ئینگلیزی چ کوردی، هەروەها هەردوو ڕۆژنامەکەی بەغداد و سلێمانی، بە ئاشکرا یان بە ئاماژەیێ (بەشداریی سۆن) یان نەنواندووە، ئەوە لەلایێ باری سیاسی و شارەزایی سۆن لەکاروباری کوردو کوردستان و زمان و ئەدەب و مێژوو و کۆمەڵیدا، هەروەها بە ڕۆشنایی

ئاماژەکەی ئیدمۆندز و لێکۆڵینەوەکانی لێکۆڵ، باوەڕ بەهێزە بۆ بەشداریی، بەڵام ئەو باوەڕە تەواو پتەو و ڕاست دەبێ کە دەبیندرێ- شایەتێکی ڕۆژگار- کوردێکی کرماشانی، ئێرانپەروەرێکی کۆمەنیست و ئەڵقە لەگوێی سۆڤییەت (ئەبولقاسمی لاهووتی) لەکاتی خۆیدا ڕاپۆرتێکی بەنێوی (کوردستان و کورد)ەوە نووسیوەو لە (١٩٢٣)دا بە ڕووسی بڵاوی کردۆتەوەو تێیدا (تێگەیشتنی ڕاستی و پێوەندی سۆن) دەسەلمێنێ کە دەبێژێ؛ (هەر دوای داگیرکردنی بەغداد لەلایەن سوپای ئینگلیزەوە میجەرسۆن- ڕاستتر سەرهەنگ/K- دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی تێگەیشتنی ڕاستی بەشێوەی کوردەکانی باشووری کورد).

لاهووتی باسی ئەو پێوەندییە و کاریگەریی ڕۆژنامەکە پتر ڕوون دەکاتەوەو دەبێژێ؛ (ئەم ڕۆژنامەیە لە کوردستاندا دەنگی دابۆوە و دەورێکی گەورەی بۆ بزواندنی هەستی نەتەوەیی کورد دەبینی! تێگەیشتنی ڕاستی زۆر زیرەکانە ئامادە دەکراو شارەزاییەکی باشی لە هەست و نەست و باری دەروونی کورددا هەبوو. ڕۆژنامە کوردییەکانی ئەستەنبووڵ نەیاندەتوانی ئەو دەورە بگێڕن کە ڕۆژنامەکەی مێجەر سۆن دەیگێڕا، چونکە ئەوەندەی ئەو زانیاری و هەواڵ و بەڵگەی دەست کەوت، کوردەکان، لاوەکان خەونیشیان پێوە نەدەبینی، بۆیە، چالاکی و زانیارییەکانی ئەمان لە هەواڵە گشتی و دەزگە ئاواڵەکان بەو لاوە تێ نەدەپەڕین.

سۆن؛ لە ڕۆژنامەکەیدا مێژووی بزووتنەوەی کوردی لێک دەدایەوەو گەلێ نموونەو بەڵگەی لەبارەی سیاسەتی توندو تیژو بێ بەزەییانەی تورکەوە بەرامبەر بە کورد دەهێنایەوە و تۆمار دەکرد. هەروەها گوتارو باسی دەربارەی مێژووی کوردو کوردستان و نێودارانی کورد بەتایبەتی ئەوانەی بەدەستی تورک لەنێو براون، بڵاودەکردەوە. هەروەها باس و خواستی هەواڵ و تەقەللا مێژووییەکانی خێڵ و هۆزە کوردەکانی دەخستە پێش چاوی خوێنەران بەتایبەتی باسی هەواڵەکانی هۆزەکان بۆ ڕستگاربوون لەباج و سەرانەی دەوڵەت. لێرەدا ئەوەیشی لە بیر نەدەکرد باسی ئەو پەلامارانەی تورک بگێڕێتەوە کە مەبەستی سەرکوت کردنی هۆزەکانی نێوچە جۆر بەجۆرەکانی کوردستان بوو!

هەموو ئەو لایەنانە، شارەزایانەو بەگەلێ بەڵگەو نموونەی زەقەوە دەخرانە بەر چاوی خوێنەرانی ڕۆژنامەکە وەک مێژووی بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی گەلی کورد.

ئا بەم شێوەیە مێجەر سۆن ئەو بزاڤەی پێ گەیاند کە ئەوڕۆ داوای سەربەخۆیی کوردستان دەکات لەژێر چاودێری و مەندات- ئینتیداب/K-ی ئینگلیزدا!).

کەواتە دڵنیابووین کە (سۆن) دامەزرێن و بەشداری ئەم ڕۆژنامەیە بووە!

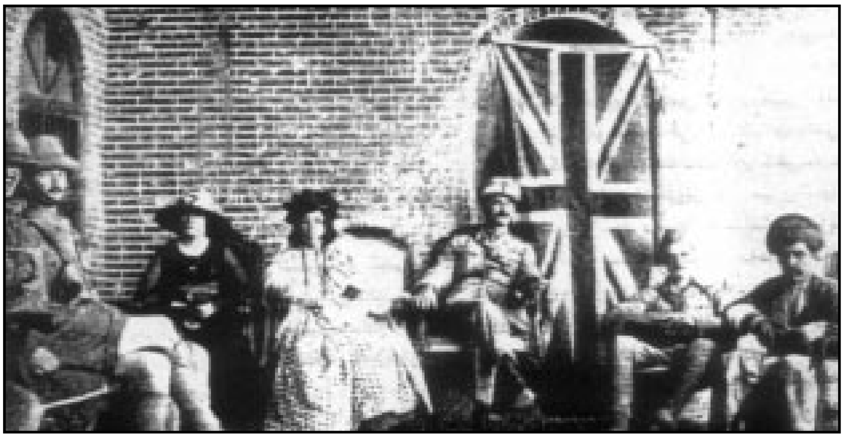

کێشەی کارگێڕەکانی ڕۆژنامەکە

ئەگەر لە پێوەندییەکەی سۆن، هەروەها (شوکری فەزلی) دڵنیابین- پتریش باسی دەکەم- ئایا لێکۆڵ گوتەنی؛ (جگە لە ئەو دووانە؛ کوردێکی دی شک نابەین ئەو ساڵەی «تێگەیشتنی ڕاستی» تێدا دەرچووە، لەبەغداد دا بووبێ و نووسین و دەرکردنی ڕۆژنامەی لەدەست هاتبێ!!).

ڕاستییەکەی لێکۆڵ وەکو- لەبەر بێ سەرچاوەیی و هەواڵی ڕاست- بۆی هەیە ڕایەکی ئەوتۆ بنوێنێ، ئەوە ڕەواشە کە بە بیروبڕیارێکی ڕەهاوە باسەکە وەربگرین و چاونۆڕی کەسی دی نەکەین!! یان بەشی گومان بۆ بەشداریی کەسانی دی نەهێڵینەوە، چونکە هێندێ بەڵگە بەدەرەوەن کە ڕەنگبێ کوردانی دی هەبووبێ..

بۆ وێنە مامۆستا محەممەد بەشکە- باشقەی کوردو یەکێکی دانەری کتێبی (ئەووەڵەمین کیتابی قیرائەتی کوردی- بەغداد (١٩٢٠) کە لەسەرەتای فەرمانڕەوایی سۆن و تا (٣ی مایسی ١٩٢٠)دا مامۆستای دەرزی ئینگلیزیش بووە لە قوتابخانەی سلێمانیدا، ئەوکاتە لەبەغدادا بووە، هەر لەهەمان سەردەمدا کوردێکی دی، دووەم کەسی دانەری کتێبی نێوبراو کە بە (محەمەد زەکی) نێو براوە، دەبێ ئەویش دانیشتووی بەغداد بووبێ، هەروەها چاوەنۆڕ دەکرێ پارێزەر- ڕۆژنامەڤانی ناسراوی کورد (عەبدولکەریم سلێمانی/ عەبدولکەریمی حاجی عەبدوڵڵای حەمە کەرکووکی)ش لەبەغدادا بووبێ بەتایبەتی دوای داخستنی گۆڤارە کوردی و تورکییەکەی؛ (ڕۆژی کورد؛ ١٩١٣-١٩١٤ز) و ڕستگاربوونی لە بەندیخانەو پەتی سێدارەو گەڕانەوەی بۆ سلێمانی، ئەوجا دامەزرانی بە (مەئمووری ئیمزا)، ئەوجا ئەندامی دادگەی سەرەتایی سلێمانی: ١٩١٤-١٩١٥ز)، کە لەڕیزی کارمەندەکانی دادگەی سلێمانی (ا.ح. کوردستان) و سەردەمی فەرمانڕەوایی (سۆن)دا هەرگیز نێوی دەرنەکەوتووەو لەساڵی (١٩٢٠)دا بەغدادنشین بووە.

هەڵبەت، چونکە نێوی ئەو کەسانە بە ڕۆژنامەکەوە؛ (تێگەیشتی ڕاستی) نییە و دەنگێکی ڕاست بۆ پشت گرتنی

تێکەڵی یەکێکیان نەبیستراوە، دیارە بڕیاردانی تێکەڵی و بەشدارییان پەسەندنییە بۆیە وەکو کێشەیێ دەمێنێتەوەو چاودێریشی لێ نابڕێ.

سۆن و شوکری فەزلی و شوێنیان؟

ئەگەر لێکۆڵ شوێنی هەردووکیانی نیشانە کردبێ و دڵنیای کردبێن کە هەردووکیان کۆمەڵەکەی ڕۆژنامەکە بوون، ئەوە لێکۆڵ د. کەمال مەزهەر سەرنجی دوو باسی گرنگی نەداوەو لەبەر ڕۆشناییبان نە ئاخاوتووەو کەڵکی لێ وەرنەگرتوون تا شوێنیان پتر بناسرێتەوە.

ئەو دووباسە ئەمەن:

یەکەم: لێکۆڵ وەکو باسی پێوەندی ڕۆژنامەڤانی (ش. فەزلی) کردووەو هەر خۆیشی ئاگاداری کردووین کە سێ ژمارەی گۆڤاری کوردی- تورکی بەغدادی (بانگی کورد)ی دەست کەوتووەو قەبارەی لاپەڕەکانیشیانی دیاری کردووە، ئەوە سەرنجی سێ گوتاری تورکی گرانبەهای (ش. فەزلی) نەداوەو بە کەڵکی خۆی نەهێناوە!.

(ش. فەزلی لەگۆڤاری (بانگی کورد)دا ئەم گوتارانەی هەیە.

- ژ. ١، ٢٦/کانوونی ثانی/ ٣٢٩ (ر= ١٩١٣ن، ل٥-٧ گوتاری (تاریخ اکراد برنظر/ سەرەنجێکی مێژوویی کوردان)ی هەیە و لەمێژووی دێرینی کورد ئاخاوتووەو دەڵێ: (کورد ئارییە و حوکوومەتی سەربەخۆی هەبووە. ماد حوکمدارییەکی کوردە، پاشان کورد بووە بە ئیسلام. ئەبو موسلیم خۆراسانی بەسەرکردەیەکی کورد هێناوەتەوە. نێوی دەوڵەتەکانی کورد «بەنی عەننان»ی خانەقین و «بەنی حەسنەوی» بەرزنجە و شارەزوور و «بەنی مەروان»ی دیار بەکرو «ئەتابەکیەکان»ی لوڕستان و باسی کەریم خانی زەندی هێناوەتەوە.

- ژ٢، ١٥ شوبات ٣٢٩ «ر=١٩١٣ز» لە ٢٥-؟ گوتاری (أدبیات اکراد دە برنظر/ سەرنجێکی ئەدەبییانی کورد)ی نووسیوەو ناساندنێکی گشتییە بۆ ئەدەبییات کە تەرجومانی شەخسیەتی مەعنەوی، هەستی کۆمەڵی، ڕۆشنبیری، سیاسی میللەتە.

نووسەر دەشگێڕێتەوە کاتێ ئایینی ئیسلام لە ئاسیاو ئەفریقا و ئەوروپادا تەشەنەی کردو چەسپا؛ چۆن ئازادی و برایی و دادپەروەریی و یەکسانیشی بڵاوکردەوە، زەبری بەر ئەدەبییاتیش کەوت و کوردیش کەوتە بەر زەبری ئەدەبییاتی عەرەب و فارس و تورک.

- ژ٣، مارت ٣٣٠ «ر=١٩١٤ز»؛ ل ٤٩-٥٤

بەنێونیشانی (عهد اسلامد، تأریخ اکراد/ مێژووی کورد لەسەردەمی ئیسلامدا) و دەگێڕێتەوە کە: بەشی زۆری مێژوونووسەکانی عەرەب، کوردیان بەعەرەب و ڕەگەزی سامی لەقەڵەم داوە، یان هێندێکیان بە ڕەگەز عەجەمی داناوە.

نووسەر دەڵێ: زاناکانی ئەورووپایی دەڵێن: کورد لە (بەرەبابی ئاری)یە. هەروەها دەگێڕێتەوە کە: کورد بە بنەما ئیسلامییەکەی خۆیەوە، میرنشینەکانی خۆی پشتاوپشت لەدەست نەدا.

هەروەها نووسەر درێژتر باسی حوکوومەتی «بەنی حەسنەوی» کردووە!

- ژ٤، ٢٤ مارت ٣٣٠ «ر= ١٩١٤ز» ل٧٣-٧٥ بەنێونیشانی (ابوالنجم بدر و اوغلی هلال/ ئەبوو نەجم بەدرو هیلالی کوڕی)ەوە گوتارێکی درێژی بۆ باسی حوکوومەتی «حەسنەوی» و بەتایبەتیش (ئەبوو نەجم بەدرو هیلالی کوڕ)ی و فەرمانڕەوای شارەزوور نووسیوە.

لەلایەکی دییەوە- لێکۆڵ سەرنجی دوا ڕۆژو یادگاری بڵاوکراوەی نەداوە- گۆڤاری بەغدادی (دیاریی کوردستان؛ ژ٢، ١٩٢٥/٣/٢٨) بە ئیمزای (ش)ەوە، شیعرە ناسراوەکەی بڵاوکردۆتەوە کە دەڵێ:

ئیش کە ڕووی ئێستە لە هەورازە سەرەو لێژی نەکەی
فیکری وردیشی دەوێ هەر بە دوعا و نوێژی نەکەی

دیسان لە دیاریی کوردستان- ژ٦، ١٩٢٥/٥/٢٩) بە ئیمزای (ش)ەوە گوتارێکی عەرەبی (الشعب الكردي لايموت/ گەلی کورد نامرێ)وە بڵاوکردۆتەوە. لە ئەم گوتارەیدا- بەهۆش و بیری زانستی و مێژوویی و نەتەوەیی خۆیەوە- لەمەڕ زیندوویتی گەلەکەی دە ئاخێوێ و دەڵێ: (بێگومان هەستی- وجوودی- گەلی کورد لەسەدەی بیستدا بەڵگەیەکی مادی ساغە بۆ تواناو شایستەیی مانی. گەلانێکی بەهێزو دەوڵەتانێکی فیلەتەن لە جەنگەی ژیندا داڕزان و پاکۆ بوون یان لەنێو گەلانی دیدا توانەوە، کەچی ئەم وەک کێوێکی سەرکەش، ئازایانە مایەوەو بەکوێرایی ملۆزمانیش هەر دەمێنێ، چونکە پیاوانی زانا، خوێندەواری پێگەیشتووی هەیە کە هەیانە فێرگە باڵاکانی ئەستەنبووڵ. ئەورووپایان دیتووە و ڕۆژگاریان تاقی کردۆتەوە و چاک دەزانن لە کوێوە باڵ دەخورێ!

هێندێ نەزان بەلاف و گەزافن و دەبێژن گۆیا کورد مێژووی ئەدەبییاتی نییە. ڕۆژنامەنووسی چرووپڕی بەڵگەی ساغەو وەڵامی دەمەوەربی پووچیان دەداتەوە. یادگارەکان ڕەوان دەینوێنن کە کورد لەمێژووی دێرین و نێوەندیدا خاوەند دەوڵەت و لەدوا ڕۆژگاری و سێبەری دەوڵەتی عوسمانیشدا میرنشینی هەبووە. باری دواییش بەزەبری شیر نەبووە، بەڵکو مایەی ڕێککەوتن و خۆشەویستی بووە بۆ ئیسلام. ساتێکیش ڕۆژگار ئەو دەوڵەتەی هەڵگێڕایەوە گەلی کوردی بەشەکەی هەرێمی مووسڵ چونکێ پێوەندیی ئیسلامەتی و ئابووری لەگەڵ گەلی عێراق هەبوو، بەچاوی ڕێزو سۆزەوە نوارییە حوکوومەتی عێراق!).

(ش. فەزڵی) هەروەها لەدوا ڕۆژی ژینی و پێش مردنی، یەکێ بووە لەڕیزی چوار ئەندامی لیژنەی بەرپرسیاری وەرگێڕاندن و دانانی کوردی سەر بە وەزارەتی مەعاریف- زانستی عێراق کە لەدەوروبەری مانگی (شوباتی/ ١٩٢٦)دا دامەزرا. ساتیعولحوسەری ڕێبەری گشتی دەزگای مەعاریف کە ئەو باسەی گێڕاوەتەوە- خۆیشی بەپێی لێکۆڵینەوەو بەڵگەی ڕاست. ناحەزی زمان و پێشکەوتنی خوێندەواریی کورد بووە و کێشەیەکی گەورەی بۆ لیژنەکە نایەوەو پەکی خست- نووسیویتی گۆیا (ش. فەزڵی) (لەبەرەی تۆفیق وەهبی ناڕازیدا نەبووە!!)، هەڵبەت باوەڕ بە قسەیشی ناکرێ!.

دووەم: ئەم باسە- گوتیشم لێکۆڵ هەرگیز توخنی نەکەوتووە- کە هێندێکی لەژیاننامەی (سۆن)دا نووسراوە، بەڕاستی ناسکییەکەی لەئەوەدایە؛ سنووری مێژوویی (هەبوون و نەبوونی پێوەندیی و تێکەڵی لەڕۆژنامەکە دەردەکەوێ) و دەوری خۆی و کەسێکی دی وەک (ش. فەزڵی) پتر ساغ دەبێتەوە.

بۆ دڵنیابوون و چاک ناسینی ڕاستیش ناپەسەندی نابینم مەتنی قسەو باسەکانی کاربەدەستێکی ناسراوی ئینگلیز؛ شایێت و نووسەرێکی دیار (مس بێل-Bell) بنوێنم کە نووسیویتی: (لەکانوونی یەکەمی ١٩١٧دا «خانەقین»مان گرت، بەڵام هێندەی ئەم باژێڕە پەرێشان و لێ قەوماوبوو، لەهیچ لایەکی عێراقدا هاوتایان تووش نەهاتبوو.. ڕووسەکان درەوی کێڵگەکانیان کردبۆوە، ئەوجا تورکەکانیش پاکیان کردەوە. ئەوی بەتەنێ بەجێیان هێشتبوو؛ برسێتیی و نەخۆشیی بوو!.

کاروباری ئیدارە دەمو دەست هێندێ لە جەنگێ پتر بوو کە دەبوو بۆ ڕیشەکێشی تەنگانەکان بکرێ. ئەم جەنگە ئەفسەرێ (مێجەر سۆن) گێڕای کە وێڕای شارەزایی لەنێوچەکەداو ناسیاری توندو تۆڵی لەگەڵ خەڵکەکە، کوردی زانێکی دانسقە بوو. چەند مانگێ ڕەنجێکی بێ وچان و گەورەی دا بۆ بەجێ هێنانی ئەرکێ کە لەبەرەوە چەند گەورە دەبوو، سەرکەوتنی دەستگیر دەکرد. کوردەکانی پەرەوازەی هەردوو بەری سنوور، هەر هێندەی کۆمەک و کارگوزاری ئیدارەیان پێ زانی، لەچیاکانەوە برسێتی و گرانەتا هرووژمیان هێنایەوە بەشکو لەخێوەتەکان و خەستەخانەکاندا بەشیان بەر بکەوێ و بێنەوە سەر خۆیان.

مێجەر سۆن کە کردو کۆشش هێزی لێ بری و پەکی خست، بەر لەئەوەی لەسەرەتای هاویندا- بە بەڵگەوە ڕەنگبێ

ڕێکەوتی مانگی حوزەیران/ ١٩١٨ بێ/K- ناچار بێ مۆڵەتی ساڵێ وەربگرێ و بڕوات، جەنگەکەمانی بردەوە. لەجێگەیشیدا مێجەر گولڵدسمیت لە «سەماوە»وە ڕاگواسترایەوە و دامەزرا!).

مس بێل لەشوێنێکی دی کتێبی خۆیدا باسی کردۆتەوەو دەڵێ؛ (لە ئەم دواییانەدا سۆن لەمۆڵەتی ساڵەکەی بۆ چارەسەری نەخۆشییەکەی هاتەوە- دەشێ دوای سەری ساڵی (١٩١٩) و پێش ڕاگرتنی ڕۆژنامەکە بووبێ/K-و لە ڕێگەیشیدا بەرەو فەرمانە تازەکەی- سلێمانی/K- باری کفری و کەرکووکی وردکردەوەو هێڵە سیاسییەکانی بۆ کێشا کە پێویست بوو بگیرێتە بەر!).

ئەمێستە ئەگەر ئەو دوو باسە فەرامۆش کراوانە بە جوێ بدەینە بەر نەشتەرێکی تیژ، جارێ لەمەڕ یەکەم، بەشێوەیەکی نوێ، ڕووی هێزو توانای ڕۆشنبیریی «چ گیانی نەتەوەیی»ش. فەزڵی دەناسینەوەو دڵنیا دەبین کە توانای مێژووناسینی ئەم لە هی (سۆن) کەمتر نییە، بۆیەکا بۆمان هەیە بڵێین ئەو بڕوایەی لێکۆڵ کەمتر کاریگەر دەبێ کە نووسیوێتی؛ (تێگەیشتنی ڕاستی.. زۆربەی باسە مێژووییەکانی وەک سەر گوتار بڵاو دەکردەوە.. لەمەدا شارەزایی زۆری مێجەر سۆن و بە ڕادەیەکی کەمتر شوکری فەزڵی دەوری بینیوە!).

پتریش- هەروەک وێنەیێ دەیگرمەوە- دەڵێم ئەم گوتەیەی لێکۆڵ کە دەڵێ؛ (تێگەیشتنی ڕاستی لەگۆشەی: تەئریخ و مەشاهیری کورددا بەدرێژیی باسی چەند ئەمارەتێکی قوورونی وستای ئەو سەردەمانەی کوردستانی کردووە!)، ئەم بابەتانە هەروەکو بابەتەکانی بڵاوکراوەی (بانگی کورد) نییە کە لەساڵی (١٩٢٥)یشدا دیسان- کورتبترانە- ئاماژەی بۆ کردوونەتەوە؟

من پتر درێژەی نادەمێ و باسەکە بۆ ژیریی خوێندەوار بەجێ دەهێڵم و چمکی باسی دووەم دەگرم کە تەواو ڕاستیمان لەدڵدا دەچەسپێنێ و ئەوەیە:

سۆن لەنێوان ماوەی کاروباری خانەقینی دوورە بەغداد و گەڕاندنەوەی لە ئوستراڵیادا، ئەوپەڕییەکەی هەر (٥-٦) مانگێ پێوەندی بەرۆژنامەکەوە هەبووە. دیارە- خۆیشی زیندوو بووایە- پەسەند ناکرێ ببێژرێ لە ئوستراڵیاوە خەریکی گوتار نووسین و چاودێریی ڕۆژنامەکە بووە، کەواتە ئەرکی گەورە بەشی کەسی دووەمەو یەکێکی دی وەک (ش. فەزڵییە!)

من- بە یارمەتی لێکۆڵ خۆی- زەبری ئەو دوور کەوتنەوەی (سۆن) چاک بە ڕۆژنامەکەوە دەبینم.

لێکۆڵ نووسیوێتی؛ (لە ژمارە سی و چوارەوە- واتە تا ژمارە سی و سێی (١٩١٨/٦/١٧)/K- گۆشەی: ئەدەبییاتی کورد نەماوە! وا دیارە زۆر بوونی هەواڵەکانی شەڕ بە تایبەتی لە مەیدانی عێراق و فەلەستین و سووریادا و نزیک بوونەوەی کۆتایی شەڕ، بوونە هۆی ئەم ڕاوێستانە، چونکە زۆربەی هەرە زۆری ژمارەکانی دی «تێگەیشتنی ڕاستی» تەنها بۆ باسی شەڕو پێشکەوتنی لەشکری ئینگلیز تەرخان کراون. ڕێشی تێ دەچێ ئینگلیز ویستبێتیان وریابوونەوەی کوردو بزواندنی هەستی نەتەوەیی لە سنوورێکی تەسکدا تێنەپەڕێ و چالاکی شوکری فەزڵییان لە ئەم مەیدانەدا بەزۆر دیبێ بۆیەکا وا لە پرێکدا ئەو گۆشەیەیان ڕاوێستاند!!).

ئا ئەو (ڕاوێستانە)ی گۆشەی باس کراو، هەروەها گۆشەی «تەئریخ و مەشاهیری کورد» کە ئەمیان لە (١٩١٨/٤/٨)دا تا.. چەند ژمارەیێ بڕی کردووە، هەموو ئەنجامی سەفەرو دوورکەوتنەوەکەی سۆنە نەک هۆکانی دی، چونکی کەسێ وەکو سۆن شارەزاو چاودێری ئەو باسانە نییە و بێ کەسێکی ئەوتۆ، بڵاوکردنەوەی ئاستەمە و (ش. فەزڵی) ئەو دەرفەتە و لێک حاڵی بوونەی جارانی سۆنی لێ بڕاوە. خۆ لە ئەوەش پتر- لێکۆڵ گوتەنی- ڕۆژنامەکە پتر بەلای ڕۆژنامەیەکی هەواڵگریدا ملی ناوە!

ئەم بارەی ڕۆژنامەکە چ (ش. فەزڵی) لە ئەم قۆناغەی دوورە (سۆن)یدا، دەمانباتە بەردەم باسێکی دی کە شایانی ڕوون بوونەوەیە و ئەوەش باسی (چاودێریی- ڕەقابە)ی ڕۆژنامەکەیە..

ئا. تێ. وێڵسن فەرمانڕەوای سەربازیی گشتی بریتانیا لەعێراقی داگیرکراودا، لەکتێبی خۆیدا نووسیوێتی؛ (کەمێ دوای داگیرکردنی بەغداد، ڕۆژنامەی «بەغداد تایمس»مان بە ئینگلیزی و عەرەبی دەرکرد و وەکو «بەسرە تایمس» چاودێریی- ڕەقابەیان دەکرا، بەڵام من خۆم بایەخی زۆرم پێ دەدان و هانی نووسەرەکانم دەدا هەر چ داهێنان و جوانکاری و دەست پێشخەرییەکان هەیە، سڵ نەکەنەوە و بینوێنن و زۆر نەگەڕێنەوە بۆ لای سەرەوکارەکانیان و چاودێریی- ڕەقابە).

هەڵبەت لەبەر ئەو ڕۆشناییە، «تێگەیشتنی ڕاستی» ئەوی لەگەڵ «بەغداد تایمس» خۆی نواند، دیارە ئەم ڕۆژنامە کوردییەش چاودێری هەبووە ئەگەرچی تا ڕادەیەکی سنوور بۆ کێشراو، بەریان لێ نەگیراوە.

ئەوە بە دڵنیاییەوە (سۆن) لە ماوەی نیشاندراوماندا خۆی سەرپەرشت- چاودێر بووە! ئەدی لەماوەی دووریی لە «ئوستراڵیا»دا کێ تێکەڵ و چاودێری جێ نشینی بووە؟

مێجەر گولڵدسمیتی جێگری سۆن- نێویشی لەمەیدانی ڕۆژنامەنووسیدا دەرنەکەوتووە- وێڕای نەشارەزایی لە زمانی کوردیداو فارسی زانی، ئەمە یەک لە «خانەقین»دا تێکەڵی کوردەواری بووە و هەواڵی نییە کە شارەزایی لەمێژوو، ڕۆشنبیریی کورددا هەبووبێ بۆیەکا چاودێری ئەوە یەکجار بەدووردەزانرێ!

کاپیتان هۆڵت دوای دامەزراندنی (ا.ح. کوردستان) تێکەڵی کوردەواری بووە و وێ دەچێ لە ئەو هەلەدا فێری کوردی بووبێ کە لەدوا ڕۆژی نزیکدا بوو بە کوردی زان و مامۆستای قوتابخانە، هەروەها گوتار نووسێکی جوانی (پێشکەوتن- سلێمانی)، هەڵبەت ئەمیش چاوە نۆڕ ناکرێ!

کاپیتان فاریل.. چاودێری گشتی؛ نازیری کاروباری مەعاریف و خوێندن- تورکی و عەرەبی زان بووە- تا ڕادەیێ ڕەنگبێ چاوەنۆڕ بکرێ، بەڵام هەرە کەسی چاوەنۆڕ کراو (مس بێل)ە کە وێڕای شارەزایی لەژین و ڕۆشنبیری و زمانی عەرەبدا، دەسەڵاتدارو گەرم تێکەڵی کاروباری سیاسی و بەتایبەتیش ڕۆژنامەنووسی بووە.

ئا. تێ. وێڵسن لە دانراوی خۆیدا گەلێ بە باڵای شارەزاییەکەی لەعەرەبی و ڕۆژنامەنووسیدا هاتووە!.

جێگەی باسە ئەم ژنە یەکێ بووە لە کاربەدەستە ئینگلیزە سەرسەختەکان بەرامبەر بەگەلی کورد و بزووتنەوەی ئازادیخوازی!

هەرچۆنێ بێ، لە ئەم بارەیەوە هێندە توانا هەیە- بێ بڕیاردان- ببێژرێ کە دوای سەفەرەکەی سۆن کار بەدەستێکی دی ئینگلیز- با کوردیشی نەزانیبێ- چاودێری ڕۆژنامەکە بووە!

کاکڵەی قسەوباس، بەتایبەتی لەمەڕ شوێنی (سۆن)ی ئینگلیز و (ش. فەزڵی) کورد ئەوەیە؛ یەکەم ئەگەر دامەزرێن و سەرپەرشت- چاودێری ڕۆژنامەی «تێگەیشتنی ڕاستی»ە و ئەوپەڕی ٥-٦ مانگێ پێوەندی پێوە هەبووە، ئەوە بەڕای من ئەوپەڕی تێکەڵی و پێوەندی لە ڕۆژنامەکەدا- گریمان هەفتەی جارێکیش لە خانەقینەوە بەفڕۆکە چووبێ بۆ بەغدادو سەرپەرشتی ڕۆژنامەکە- بەتەنێ ئامۆژگاری و چاودێری بووە نەک زۆرتر گوتار نووسین. چۆن لە ڕۆژنامەکەی سلێمانیدا ئەم کردەوەیەی پێوە دیارە. لەپاڵ ئەوباسە، ڕام وەیە زۆریی لە شارەزایی، زمانزانی، دۆستایەتی بۆ ئینگلیزو ناحەزی بۆ عوسمانی (ش. فەزڵی)ش هاودەنگی بووە بۆیە لە سنووری مەبەستی گشتی سیاسەتیاندا، دەرفەتی بۆگێڕانەوەی تواناکانی، نواندنی بیروڕاکانی ڕەخساندووە. دیاریشە دوای سەفەرەکەی، ئەو بارە گۆڕدراوە بەڕادەیێ ڕۆژنامەکە ڕووی لە ڕۆژنامەیەکی هەواڵگریی کردووە.

بۆ (ش. فەزڵی، بڕوام بەهێزە کە ئەو گوتار نووس، وەرگێڕ، خاوەندی گۆشەکانی ««تەئریخ و مەشاهیری کورد» و «ئەدەبیاتی کورد»و هاوتایانە. ئەمە وێڕای کاروباری ڕاستنووسین و چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکە، بۆیەکا بێ هیچ گومانێ- قۆناغی سەفەری سۆن بەڵگەیە- ئەرکی هەر گەورە لە ڕووی نووسین و کاروباری ڕۆژنامەکەوە بەشی ئەم بووە. من پێم وایە کە زمان و زانست و هۆش و بیرو نەخشەکانی گوتارەکان- پێچەوانەی ڕای لێکۆڵ- بەری (یەک کەس نەک دووە) و ئەویش هەر (ش. فەزڵییە).

من بە هەموو هێزمەوە، ئەمێستە، دەنگی تەواوەتی بۆ بڕیاری لێکۆڵ د. کەمال مەزهەر ئەحمەد دەدەم- وێڕای هێندێ ڕاڕاییشی- کە نووسیوێتی: (سەربازێکی نەناسراوی شارەزای ئەدەب، مێژوو، سیاسەت، دڵسۆزانە بۆ کورد، دەوری گەورەی لەدەرکردنی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا بینیوە.. ئەویش شوکری فەزڵییە!)..❖

سەرچاوە و تەماشاکراو(*)

١/٢/ - : ئەحمەد - کەمال مەزهەر (تێ گەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا)؛ بەغداد ١٩٧٨.

١/٦ - : ئەمین - نەوشیروان مستەفا (سەردەمی قەڵەم و موراجەعات)؛ سلێمانی/ ١٩٩٩.

١/ ٤٠ : نەریمان- مستەفا سەیید ئەحمەد (فەرهەنگی ئەدیب و نووسەرانی کورد)؛ بەغداد ١٩٨٦.

١/٤١/ : هاوار: م. ڕەسووڵ - پیرەمێردی نەمر، بەغداد ١٩٧٠.

٢/٣/ - : ادمونز: س. ج - کرد و ترک و عرب، بغداد ١٩٧١ (ترجمة جرجيس فتح الله).

٢/٥/ - : بيل: هس گووترد - فصول من تأريخ العراق القريب، ط٢، بغداد ١٩٧١ (ترجمة جعفر الخياط).

٢/١٤/ - : الحصري: ساطع - مذكراتي في العراق، ج١، بيروت ١٩٦٧.

٢/١٧/ - : سون: إ.ب، «ميرزا غلام حسين الشيرازي» - رحلة متنكر في بلاد مابين النهرين وكردستان، ج١، بغداد ١٩٧٠ (ترجمة و حواشي فؤاد جميل).

٢/٢٧/ - : ويلسن: ت.أ - بلاد مابين النهرين، بغداد ١٩٦٩ (ترجمة جعفر الخياط).

(*) ئەم سەرچاوە و تەماشاکراوانە - وەک بابەتەکە خۆی - لە کتێبێکی تایبەتمەندداندان کە هێشتا تەواو نەکراوە و لیستی سەرچاوەکانی ئەوها ڕیزکراوە.